Mari Viita-aho

NEUVOTTELUJA VIHELIÄISISTÄ KULTTUURIPERINTÖONGELMISTA. MUSEOIDEN YHTEISKUNNALLISEN TOIMIJUUDEN MUUTOS NYKY-SUOMESSA

Lectio praecursoria
Helsingin yliopiston Porthania III -salissa 8.2.2025

Arvoisa kustos, kunnioitettu vastaväittäjä, hyvät kuulijat.

”Mikä on museo?” Tämän kysymyksen kanssa aloin kirjoittaa väitöskirjaani vuonna 2017. Alussa en melkein uskaltanut lausua kysymystä ääneen, sillä ajattelin sen alleviivaavan omaa kulttuuriperintöalan asiantuntemattomuuttani, olivathan taustani museokentän ulkopuolella. Näiden vuosien aikana olen tarkastellut kysymystä monelta eri kannalta ja huomannut kerta toisensa jälkeen, kuinka vaikea siihen on vastata.

Kysymys ei ole kuitenkaan uusi, ja useat tutkijat ovat pohtineet sitä viime vuosikymmeninä.[1] Museon erityisluonteeseen otetaan kantaa myös Suomen museolaissa ja valtakunnallisessa museopoliittisessa ohjelmassa. Globaalisti museo määritellään Kansainvälisen Museoneuvoston (ICOM) toimesta. Näistä määritelmistä tuntuu kuitenkin puuttuvan jotakin. Jostakin syystä ne onnistuvat väistämään kysymyksen museoinstituution ja yhteiskunnan välisestä dynamiikasta.

ICOM:n museomääritelmässä museo ”tutkii, kerää, säilyttää, tulkitsee ja asettaa näytteille aineellista ja aineetonta perintöä.” Museo toimii avoimesti ja inklusiivisesti kaikille saavutettavalla tavalla sekä eettisesti ja yhdessä yhteisöjen kanssa. Museotoiminnan tavoitteiksi nimetään monimuotoisuus ja kestävä kehitys, mutta myös oppiminen, viihtyminen ja tiedon jakaminen.

Vaikka nämä määritellyt toiminnot vastaavat siihen, mitä museo tekee – tai ainakin mitä sen tulisi tehdä – ne eivät tarkemmin katsottuna määrittele, mikä museo on. ICOM:n museomääritelmä lähestyy museoerityisyyttä vain ensimmäisessä lauseessa: ”Museo on yleishyödyllinen, pysyvä ja yhteiskuntaa palveleva instituutio.” Instituutiosta on käsitteenä sen sijaan esitetty useitakin määritelmiä, joista useimmissa siihen lähtökohtaisesti yhdistetään yleishyödyllisyys ja pysyvyys.[2]

Halusinkin saada tarkemman vastauksen siihen, millaisilla tavoilla museo toimii yhteiskunnassa ja erityisesti millaisia asioita se tulee tehneeksi näyttelytoiminnassaan. Kasvatustieteen kielellä voisi asian muotoilla niin, että olen ollut kiinnostunut museoiden piilo-opetussuunnitelmasta. Museologi Olga Zabalueva puhuu kuvaavasti museomekaniikoista pohtiessaan museoiden kykyä irrottaa asioita kontekstistaan ja siirtää ne uuteen kontekstiin.[3] Tällaisesta mekaniikasta on puhuttu myös kulttuuriperinnön tekemisenä (*heritage-making*)[4] tai perinnöllistämisenä (*heritagisation*) viitaten siihen, millaisia valintoja museo tekee näyttelyitä rakentaessaan, kävijöiden kanssa kommunikoidessaan tai ottaessaan uusia esineitä auktorisoidun kokoelmansa piiriin.[5]

Väitöstutkimuksessani käsittelen museoiden yhteiskunnallista toimijuutta tapaustutkimusten avulla. Tapaustutkimusten museot ovat Kansallisgalleriaan kuuluva Nykytaiteen museo Kiasma, Salon Taidemuseo Veturihalli, Gallen-Kallelan Museo Tarvaspää ja Joensuun taidemuseo Onni (Kuva 1). Tutkimuksessani esitän, että museot ovat 2000-luvun aikana alkaneet yhä aktiivisemmin käsitellä näyttelyissään hankalia yhteiskunnallisia aiheita. Kuitenkin näiden vaikeiden aiheiden käsittely on edennyt samanaikaisesti niiden yleistymisen kanssa osana hyväksyttyjä, julkisia keskustelujen aiheita. Näytän tämän kehityskulun toteen analysoimalla kolonialismin ja ilmastonmuutoksen esittämistä museonäyttelyissä sekä pohtimalla, miten osallisuus hahmottuu käsitteenä osana museotyötä. Kerron alla lyhyesti, miten tutkimukseni kolme teemaa – osallisuus, kolonialismi ja ilmastonmuutos – ovat auttaneet minua ymmärtämään paremmin museon yhteiskunnallista toimijuutta.

Osallisuus voi ottaa museoissa monia erilaisia muotoja. Tässä kuitenkin tulkitsen sen teoreettisella tasolla toiminnaksi, joka tähtää osallistuvien ihmisten – museokävijöiden – oman toimijuuden vahvistamiseen ja heidän omaa kulttuuriperintöään koskevan päätösvallan näkyväksi tekemiseen.[6] Osallisuus liittyy siihen, miten museo asemoituu suhteessa museokävijään: millaista tietoa tai kokemusta kävijälle halutaan välittää, millaista toimijuutta hänelle annetaan museotilassa tai millaisia keinoja kävijälle luodaan oman

Kuva 1. Väitöskirjassa käsiteltyjen tapausnäyttelyiden museot. Nykytaiteen museo Kiasma (kuva: Sakari Kiuru, Museovirasto). Salon taidemuseo Veturihalli (kuva: Niclas Warius). Tarvaspää kesäisessä asussa (kuva: Gallen-Kallelan Museo). Joensuun taidemuseo Onni (kuva: Joonas Räsänen).

kulttuuriperintönsä muuttamiseen, korjaamiseen, täydentämiseen tai siihen vaikuttamiseen. Osallisuuden tavoite muistuttaa hyvin paljon demokratian tavoitetta: aktivoida kohdetta ja saada tämä ajattelemaan, toimimaan ja ottamaan kantaa.

Osallisuus on siis ydinkäsite sille kosketuspinnalle, joka syntyy museon ja museokävijän välisessä kohtaamisessa. Se, mitä tapahtuu museokävijän ja museon välissä, on museon yhteiskunnallisen toimijuuden kannalta keskeisin tarkastelukohde. Osallisuus itsessään ei ole mutkikasta, vaikeaa tai väärin. Osallistavan toiminnan luonne kuitenkin muuttuu silloin, kun se tuodaan museoon. Tuolloin tulevat näkyviksi museoinstituution toiminnalle asetetut reunaehdot. Tämä näkyi esimerkiksi yhdessä kirjallisuuskatsauksen artikkeleista, jossa yleisölle annettiin vapaat kädet lisätä omatoimisesti sisältöä museon tuottamaan, kaupungin historiaa käsittelevään infotauluun. Sisältö, joka ei ollut kulkenut museon faktantarkistuksen kautta, hämmensi esimerkiksi sitä aiemmin opetuksessa hyödyntäneitä opettajia, joille tarkistamattomuus teki tiedosta käyttökelvotonta.

Osallisuus ymmärrettiin museoissa mahdollisuutena laajentaa näyttelysisältöjen tuottamisen tapoja. Lisäksi osallisuus näyttäytyi työvälineenä kehittää monipuolisempaa kävijäkokemusta, uudenlaisena tapana lähestyä hallintaa, ja lopulta syvällisimmin ymmärrettynä demokraattisena toimin-

tana. Kaikissa tapauksissa tavoite saada kävijät osallisiksi museotyöstä vaati perusteellista teoreettista tietoutta siitä, mikä on museo: millaisia reunaehtoja museotoimintaan kuuluu julkisena instituutiona ja millaiseen opetukselliseen tai kokemukselliseen tiedonvälitykseen toiminnan olisi mahdollista tähdätä. Neuvottelut osallisuudesta tekivät näkyviksi museoinstituution toiminnan reunaehtoja, esimerkiksi tiedon tuottamisen kriteereitä ja asiantuntijuuden roolia. Näiden reunaehtojen näkyviksi muuttuminen osallisuutta käsittelevissä hankkeissa tekee osallisuudesta kiperän kysymyksen, jollaisia kutsun väitöskirjassani ”viheliäisiksi kulttuuriperintöongelmiksi”.

Yhtä lailla kolonialismi haastaa museoiden asemaa tiedontuottajina ja auktoriteetteina. Tarkastelen kolonialismin perinnön käsittelyä museonäyttelyissä kahdessa väitöskirjani suomenkielisessä artikkelissa, joissa analysoin yhdessä Johanna Turusen kanssa Gallen-Kallelan Museon Afrikka-kokoelman esittämisen historiaa vuosina 1972–2017. Keskeinen huomiomme 1900-luvun näyttelyhistoriaa tarkasteltaessa oli, että näyttelyissä konstruoitua kuvaa afrikkalaisuudesta verrattiin suomalaisuuteen – olihan esittämispaikkana Espoo. Näyttelyissä toistuivat niiden ajankohtina vallitsevat stereotypiat sekä Akseli Gallen-Kallelan ajattelu 1900-luvun alkupuolelta. Esittämällä Afrikka-kokoelmaa Gallen-Kallelan Museo siis itse asiassa uusinsi erontekoja meidän ja heidän, näyttelyn katsojien ja kohteiden, niin kutsuttujen afrikkalaisten, välillä.

Kaksituhattaluvulle tultaessa vaihtoehtoisia tulkintoja kokoelmaan alettiin etsiä ensin pohtimalla ”Afrikkaa” mielentilana, ja 2010-luvulla dekoloniaalin luennan kautta. Muutos näkyy siinä, miten eksoottisuuden esittämisen tavoissa on siirrytty toiseuttavasta esittämisestä yhteisten tulkintojen ja toiminnan luomiseen sekä toisaalta yhteisöjä mukaan ottamalla etsimään uudenlaisia näkökulmia ja tulkintoja kokoelmaan. Kolonialismin tapaustutkimus tuo selkeästi esiin ajattelutapojen muutoksen ja museotyön välisen suhteen. Tuloksena esitimmekin, että näyttelyt vahvistivat ja uusinsivat olemassa olevia kategorioita, mutta pysyivät samalla linjassa kunkin aikakauden vallitsevien asenteiden kanssa, niitä sen suuremmin haastamatta. Kohti nykyaikaa tultaessa museotyötä pyrittiin toteuttamaan inklusiivisemmin ja lähdeyhteisöjä tarkemmin huomioivin tavoin.

Kolonialismin perintö on vaikeaa, jopa synkkää kulttuuriperintöä.[7] Kolonialismin käsittely museoissa on muuttunut, mutta sen historiallinen painolasti on mutkikas kysymys museoille hyvin perustavanlaatuisista syistä. Museoinstituutio on syntynyt ja muotoutunut pääosin nykyisenlaiseksi

kolonialismin järjestelmän aikana. Museo on tiedontuotannon, hierarkioiden, erontekojen ja syrjinnän väline. Toisaalta se on myös yhteisöjen vahvistamisen ja (kansallis)identiteettien rakentamisen väline. Kysymykset eri ihmisryhmistä ja eronteoista ovat museoiden ydinkysymyksiä. Niiden kautta määrittyy, miten tieto ja tiedon luonne museoissa hahmotetaan. Jotta näitä erontekoja voitaisiin purkaa, on oltava tietoinen paitsi museon historiasta ja tavoista, joilla tätä ongelmaa on siinä aiemmin lähestytty, myös siitä, millaisilla tavoilla museot ovat nykyaikana kytköksissä kolonialismin järjestelmään ja esimerkiksi rodun käsitteeseen.

Ilmastokriisi on tutkimukseni kolmas teema. Ilmastokriisin – tai ilmastonmuutoksen – esittämisessä ei ole kyse ainoastaan esittämisen tavoista. Aihe johdattaa pohtimaan museoiden tarvetta ja keinoja vaikuttaa ihmisten ajattelutapoihin. Hahmottelen tutkimuksessani aikajanaa ilmastonmuutoksen käsittelystä valittujen tapaustutkimusten kautta taidemuseoissa Salossa, Joensuussa ja Helsingissä. Myös tämän teeman kohdalla museot pitäytyvät linjassa kulloinkin vallitsevan ilmapiirin kanssa määritellessään tapoja, joilla ne aihetta käsittelevät.

Kaksituhattaluvun alkupuolella ilmastokriisiä lähestyttiin radikaalina aiheena, jonka käsittely taidemuseossa vaati erityisiä perusteluja. Kaksituhattakymmenluvun taitteessa ilmastonmuutoksen potentiaali aiheena tunnistettiin alueellisten, kansallisten ja kansainvälisten sekä tieteidenvälisten verkostojen luomisessa. Yhteistyössä nähtiin toivoa. Esimerkiksi Joensuun taidemuseo Onnin ja Itä-Suomen yliopiston toteuttaman Studia Generalia -luentosarjan nimi ”Ilmastonmuutos, uhka vai mahdollisuus” kuvastaa hyvin sitä, miten aiheessa nähtiin uudenlaista potentiaalia. Ilmastonmuutoksen moninaiset kytkökset ja aiheen verkostomaisuus ohjaavat usein käsittelemään sitä viheliäisenä ongelmana.

Kaksituhattakaksikymmentäluvun taitteeseen tultaessa ilmastonmuutoksesta oli tullut yksi museoiden keskeisistä, jopa tavallisista aiheista. Esimerkiksi hiilijalanjäljen laskemisen voi sanoa paikoin muuttuneen osaksi museoiden taustarakenteita ja normalisoituneen. Toisaalta samaan aikaan ilmastokriisiin liittyviä negatiivisia tunteita ja ahdistusta on osin vaimennettu. Toteuttamissani tutkimushaastatteluissa näkyi, kuinka museon ei ilmastokriisin käsittelystä huolimatta edelleenkään toivota olevan radikaali tai poliittinen paikka.

Australialainen museotutkija Fiona Cameron toteaa, että ilmastokriisi on länsimaisen ajattelun kriisi, sillä ne tavat, joilla yhteiskuntamme on järjestetty, ovat johtaneet nykyiseen tilanteeseen.[8] Jotta tulevaisuudessa päästäisiin eteenpäin, olisi olennaista pystyä muuttamaan arvoja ja ajattelutapoja, joille

toimintamme perustuu. Museot ovat osaltaan olleet tuottamassa ja vahvistamassa näitä ajattelutapoja, ja siksikin niiden olisi osallistuttava noidankehän purkamiseen. Käsittelemäni ilmastonmuutosta esittävät museonäyttelyt sivusivat ajattelutapojen muutosta ja arvoja, mutta museon täysi potentiaali muutokseen pyrkimisessä jäi niissä vielä todentamatta.

Osallisuuden, kolonialismin ja ilmastonmuutosta käsittelevien näyttelyiden analysointi antoi uusia näkökulmia kysymykseen museon yhteiskunnallisesta toimijuudesta. Kuitenkin usein näistä teemoista puhuttaessa keskustelu jää osallisuuden teoreettiseen pohtimiseen, kolonialismin erityiskysymyksiin tai lajien välisen yhteiselon tai ekologisen kestävyyden teorioihin. En väitä, etteivätkö nämä keskustelut olisi tärkeitä, mutta vähintään yhtä tärkeää on pohtia, mitä julkiset instituutiot voivat näille kysymyksille tehdä.

Tästä syystä kehitän ja käytän tutkimuksessani viheliäisten kulttuuriperintöongelmien käsitettä. Käsite vetää yhteen kahta erilaista teoriaperhettä. Yhtäältä lähinnä ihmisiin ja historiallisiin tapahtumiin liittyviä vaikean, synkän, ristiriitaisen ja negatiivisen kulttuuriperinnön käsitteitä ja toisaalta useimmiten ympäristötutkimuksessa käytettyä viheliäisten ongelmien käsitettä. Niputtamalla nämä käsiteperheet yhden viheliäisten kulttuuriperintöongelmien käsitteen alle siirrän katseen ongelmien teoreettisen luonteen tarkastelusta museon toimijuuteen ja sen mahdollisuuksiin ja rajoihin. Tämä liike mahdollistaa keskittymisen museoinstituutioon sen sijaan, että keskustelu jäisi osallisuuden, kolonialismin tai ilmastonmuutoksen teoreettisiin kehyksiin.

Palataan siis jälleen kysymykseen siitä, mikä on museo ja millaisia näkökohtia tutkimukseni on tähän kysymykseen avannut. Museo on väline, jossa voidaan tietoisesti – esimerkiksi historiatiedon tai taiteen avulla – ottaa keskusteltaviksi arvoja, unelmoida ja kuvitella tulevaisuuden yhteiskuntia sekä keskustella tämän päivän ongelmista ja keinoista puuttua niihin. Museon tärkein tehtävä ei ole tarjota vapaa-ajan palveluja tai viihdyttää ihmisiä, vaikka se voi toki hyvin hoitaa myös näitä tehtäviä. Talouskasvun kiihdyttämistä tärkeämpää on kuitenkin museoinstituution toiminta yhteiskunnallisen muistin ja identiteettien reflektiopintana ja tutkimukselliseen toimintaan perustuvien näkökulmien esiin nostajana ja keskustelun suuntaajana. Museon toiminta siis tukee ja rakentaa yhteiskuntaa paljon viihtymistä perustavanlaatuisemmin.

Viheliäisten kulttuuriperintöongelmien käsite on työväline, jonka avulla museoiden yhteiskunnallisen toimijuuden piirteet tulivat näkyvämmiksi. Nykymuseoissa keskustellaan yhä enemmän eettisistä kysymyksistä,

neutraalista tiedontuottamisesta ja poliittisesta aktivismista. Neuvotteluja käydään myös museoille luonteenomaisen pysyvyyden ja nykyajassa museoilta vaadittujen muutosten välillä. Keskeinen kysymys museoille on kävijöiden niihin kohdistama korkea luottamus ja tuon luottamuksen säilyttäminen myös tulevaisuudessa.

FT Mari Viita-aho puolusti väitöskirjaansa *Engaging with Wicked Heritage Problems. The Societal Agency of Museums in Flux in Contemporary Finland* Helsingin yliopistossa helmikuussa 2025. Viita-aho työskentelee parhaillaan apurahatutkijana Koneen säätiön rahoittamassa *Epämukava museo – kohti turvallisia, rohkeita tiloja* -tutkimushankkeessa. Hän on *Kulttuurintutkimus*-lehden toinen päätoimittaja ja työskentelee osana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastoa Helsingissä. Viita-aho on kiinnostunut museon yhteiskunnallisesta ja poliittisesta toimijuudesta sekä museoinstituution mahdollisuuksista rakentaa ekologisesti ja sosiaalisesti kestävämpää tulevaisuutta.

PhD Mari Viita-aho försvarade sin avhandling *Engaging with Wicked Heritage Problems: The Societal Agency of Museums in Flux in Contemporary Finland* vid Helsingfors universitet i februari 2025. Viita-aho arbetar för närvarande som stipendieforskare i det Konestiftelsen-finansierade forskningsprojektet *The Uncomfortable Museum: Towards Safe, Brave Spaces*. Hon är annan chefredaktör för tidskriften *Kulttuurintutkimus* och arbetar på Finska litteratursällskapets forskningsavdelning i Helsingfors. Viita-aho är intresserad av museernas sociala och politiska aktörskap och museiinstitutionernas möjligheter att bygga en mer ekologiskt och socialt hållbar framtid.

Viitteet

1 Esim. Colbert 1961; Davis, Mairesse & Desvallées 2010; Quinn & Peña Gutiérrez 2022.
2 Esim. Jupille & Caporaso 2022.
3 Zabalueava 2023.
4 Harrison 2015.
5 Esim. Enqvist 2018; Mäkelä & Tarkka 2022.
6 Carpentier 2011; Lynch 2014.
7 Esim. Macdonald 2009; Thomas 2022.
8 Cameron 2024.

Lähteet

Cameron, Fiona R. 2024. *Museum Practices and the Posthumanities. Curating for Planetary Habitability.* Routledge, Abingdon & Oxon.

Carpentier, Nico 2011. *Media and Participation: A Site of Ideological-democratic Struggle*. Intellect Books, Bristol. https://www.jstor.org/stable/j.ctv9hj9qt

Colbert, Edwin H. 1961. What is a museum? *Curator* 4(2), 138–146. https://doi.org/10.1111/j.2151-6952.1961.tb01110.x

Davis, Ann, François Mairesse & André Desvallées (toim.) 2010. *What is a Museum?* Verlag Dr. Christian Müller-Straten & ICOFOM, München.

Enqvist, Johanna 2018. Hetken kestää elo tää, sekin synkkää ja ikävää – traumaattisten perintöjen terminologiaa. *Suomen Museo-Finskt Museum* 2018, 7–22.

Harrison, Rodney 2015. Beyond "Natural" and "Cultural" Heritage: Toward an Ontological Politics of Heritage in the Age of Anthropocene. *Heritage & Society* 8(1), 24–42. https://doi.org/10.1179/2159032X15Z.00000000036

Jupille, Joseph & James Caporaso 2022. *Theories of Institutions*. Cambridge University Press, Cambridge. https://doi.org/10.1017/9781139034142

Lynch, Bernadette 2014. Whose cake is it anyway? Museums, civil society and the changing reality of public engagement. Teoksessa Laurence Gouriévidis (toim.) *Museums and Migration. History, Memory and Politics.* Routledge, Lontoo & New York. https://doi.org/10.4324/9781315774596

Macdonald, Sharon 2009. *Difficult Heritage. Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond.* Routledge, Abingdon & Oxon.

Mäkelä, Heidi & Lotte Tarkka 2022. Sopimatonta. Seksuaalisuuteen liittyvien kalevalamittaisten runojen perinnöllistäminen Suomessa 1818–1997. *Elore* 29(2), 34–58. https://doi.org/10.30666/elore.121473

Quinn, Kate & Alejandra Peña Gutiérrez (toim.) 2022. *What is a Museum?* Rowman & Littlefield, Lontoo.

Thomas, Suzie 2022. "Dark" Heritage? Nudging the Discussion. *Heritage & Society* 15(2), 163–178. https://doi.org/10.1080/2159032X.2022.2126232

Zabalueva, Olga 2023. *"Not All Museums." Memory, Politics and Museum Activism on the Move.* Linköpingin yliopisto, Linköping. https://doi.org/10.3384/9789180752947